



İrənin müasir tarixində, xüsusi ilə son 100 ildə, bu ölkədə yaşayan xalqlar Azadlıq və İctimai İnkişafa çatmaq yolunda canfəşanlıqla mütəmadi mübarizələr aparıblar ki, fərqli nəticələrə olub. Məşrutə inqilabının, Azərbaycan və Kürdüstan xalqlarının 1945-1946-cı illərin 21 Azər və 2 Bəhmən hərəkatlarının nəticəsində Azərbaycan Milli Hökuməti və Kürdüstanın Milli Mahabad Cümhuriyyətinin təsis olunması, İran Neftinin Milliləşməsi uğrunda hərəkatın uğuru və nəhayət səltənət əleyhinə olan 1979 ilin 22 Bəhmən inqilabının qələbəsi, belə mübarizələrin müvəffəqiyyətli səhifələri sayılırlar. Bu nümunələr dəyərli təcrübələr sayılır ki, xalqların geniş kütlələri və onlara rəhbərlik edən partiyalar və təşkilatlar arasında olan ittifaq və həmkarlığın zəngin əhəmiyyətini sübut edirlər.

Uzun illər ərzində İran xalqlarının mübarizə sahələrinin əhəmiyyətli bir meydanı, xalqların insani və demokratik hüquqları uğrunda mübarizəsi idi. Məşrutə inqilabından və Rza xan hakimiyyətə yiyələndikdən sonra da, həm Azərbaycanda və həm də Kürdüstanda milli hüquqların bərpası yolunda mübarizələr davam edirdi. Nümunə kimi Azərbaycanda 1917-1920-ci illərdə Şeyx Məhəmməd Xiyabani hərəkatına və Kürdüstanda isə birinci dünya müharibəsindən başlayaraq 1930-cu ilədək davam edən İsmail Ağa Simkonun rəhbərliyi ilə kürd xalqının mübarizələrinə işarə etmək mümkündür.

Lakin milli hüquqlar uğrunda İran xalqlarının mübarizələrinin ən əhəmiyyətli və uğurlusu 1945-ci ildə başlanan hərəkatlardır ki, qalibiyyətlə nəticələnib. Azərbaycan Milli Hökuməti və Kürdüstan Mahabad Cümhuriyyətinin elan olunmasına gətirib çıxarıb.

1945-ci ildəki Azərbaycan və Kürdüstan xalqlarının mübarizələri həm ideoloji, siyasi və təşkilatçılıq baxımından və həm də işbirliyi və birgə hərəkatın yüksək səviyyəsinə görə bu xalqların mübarizələrində çox mühüm və tarixi bir dönüş nöqtəsi yaratdı. Xalqların ittifaqi və işbirliyinin çox əhəmiyyətli və lazım olması üçün bu zəngin təcrübəyə bir qısa baxış,

# "21 Azər" - 71

## İki Muxtar Hökumətin münasibətlərinə bir baxış



tarixi baxışın formalaşmasında mühüm və müsbət təsirə malikdir.

1945-1946-cı illərin mühüm və həssas dönəmində, Azərbaycan və Kürdüstanda olan siyasi və ictimai vəziyyətə sanki ümid və qorxu buludları kölgə salmışdı. İran tarixində ilk dəfə olaraq iki xalq, Azərbaycan və Kürdüstan xalqları, öz Muxtar Hökumətlərinin təsis olmasını bacardılar. Belə bir həssas vəziyyətdə, yeni yaranmış Muxtar Hökumətlərin siyasətini nümayəndələri həm işbirliyi, müştərək fəaliyyət və ittifaq yaratmağa çalışdılar və həm də eyni zamanda müəyyən ixtilafın aradan qaldırılmasını gündəlik işlərə əlavə etmişdilər.

Coğrafi vəziyyətə görə, iki Muxtar Hökumətin arasındakı ərazilərdə belə yerlər, şəhərlər və kəndlər var ki, onlarda çoxdan bəri kürdlər və azərbaycanlılar qonşu kimi müştərək yaşayırlar. Bəzi belə yerlərdə müəyyən vaxtlarda feodallar və əkinçilər arasında ixtilaf və toqquşmalar baş verirdi. Hər iki xalqa zidd mərkəzi hökumət həmin hadisələrdən sui-istifadə edərdi. Azərbaycanda və sonra Kürdüstanda Milli Hökumətlər bərpa olan kimi onlara müxalif olan mürtəce feodallar və Tehrandakı mərkəzi hökumətə bağlı olanlar, öz xain hərəkatları ilə ərazi sərhədləri məsələsində köhnə ziddiyyətləri yenidən tayfa toqquşmaları səviyyəsində dirçəltməyə cəhd etdilər. Lakin Milli Hökumətlərin ayıq rəhbərləri tez-



S.C. Pişəvəri Kürdüstan Milli Hökumətinin başçısı Qazi Məhəmmədi qarşılayarkən

liklə həmkarlıq və qarşılıqlı kömək nəticəsində belə hadisələrin qarşısını almağı, ziddiyyətlərə son qoymağı bacardılar. Beləliklə düşmənin planı puça çıxdı və əmin-amanlıq, sakitlik həmin yerlərdə bərpa olundu.

Azərbaycan və Kürdüstanda Muxtar Hökumətlər bərpasından sonra, xalqların əleyhinə çevrilən mühüm təşəbbüslərdən biri də, İran mərkəzi hökuməti, yerli mürtəce feodallar və mollaların muxtar ərazilərdə iqtisadi çətinliklər yaratmaq cəhdləri idi. Mərkəzi hökumət bu ərazilərdə maliyyə və pul dövriyyəsində çətinliklər yaratmaqdan əlavə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ticarəti sahəsində də əhali və əkinçilər arasında narazılıq yaratmağa, onları kütləvi formada muxtar hökumətlərin əleyhinə qaldırmağa çalışdı. Bu çirkin əməllərdən iki nümunə misal gətirək kifayət eder.

tirmək kifayət eder.

Mərkəzi hökumətin çirkin əməllərinin biri iki muxtar hökumətin ərazisində çörək sahəsində süni qıtlıq yaratmaq idi. Mərkəzi hökumət mürtəce feodalların, muzdurların yardımı ilə qısa müddətdə çalışdı ki, fərqli təşəbbüs və yollarla Azərbaycan və Kürdüstanda istehsal olunan buğda məhsullarını həmin ərazilərdən çıxarsın. Beləliklə ac qalan əhalini muxtar hökumətin əleyhinə meydana çıxarsın.

Kürdüstan muxtar ərazisində əkinçilərin, tacirlərin və əhalinin ən mühüm gəlir mənbələrindən

bir tənbəki və çuğundur istehsalı sayılırdı. Buna görə də çalışdılar ki, mərkəzdəki tacirlərlə və ixrac edənlər arasında satış zamanı ixtilaf yaratsınlar. Mərkəzi hökumət ticarətlə məşğul olan mürtəce tacirlərin yardımı ilə Kürdüstana məxsus tənbəki və çuğundurun alışı və ticarətinə böyük xələl gətirdilər. Beləliklə çalışdılar ki, kürd zəhmətkeş əkinçiləri və əhalini muxtar hökumətin əleyhinə əyağa qaldırınsınlar.

Amma yenə də Azərbaycan və Kürdüstan milli hökumətləri ayıq olub və sürətlə meydana girdilər, birgə əməkdaşlıq və tədbirlər nəticəsində buğda və digər qıd məhsullarının lazımsız ixracatının qarşısı alındı. Birgə təşəbbüslərlə tənbəki və çuğundurun satış və ixracatına yeni yollar tapdılar. Beləliklə mərkəzi hökumətin bu çirkin əməlləri,

əhali arasında aclıq və kasıbçılıq yaratmaq planları puça çıxdı.

Mərkəzi hökumətin dəyişməsi nəticəsində və hiyləgər Qəvam-ül-səltənə hökuməti işə başlandıqdan sonra mərkəzi hökumətlə muxtar hökumətlərin arasında müzakirələr xeyli çoxaldı. Belə müzakirələr, əvvəlcə muxtar hökumətlərin məmurları ilə ayrılmaqda aparılırdı. Beləliklə mərkəzi hökumətin məmurları Rza xanın dövründəki kimi çalışdılar iki muxtar hökumət arasında, hətta onların öz içində də nifaq salıb "şirin" vədələrlə bir-birinə əleyhinə təhrik etsinlər. Lakin Milli Hökumətlərin rəhbərlərinin, xüsusilə Seyid Cəfər Pişəvəri ilə Qazi Məhəmmədin zəkası nəticəsində, bu təşəbbüslər fayda vermədi. Hər iki muxtar hökumət mərkəzi hökumətlə müştərək müzakirələri davam etdirdilər.

Nəhayət iki gərdaş xalqın siyasi nümayəndələrinin ayrı-ayrı sahələrdə, münasibətlərdə birgə tədbirləri, işləri, rəsmi geniş müqavilənin yaranması ilə nəticələndi.

22 aprel 1946-cı ildə Təbrizdə Kürdüstanın Cümhuriyyət Hökumətinin nümayəndə heyəti Qazi Məhəmmədin rəhbərliyi ilə Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Milli Hökumətin nümayəndə heyəti arasında rəsmi görüş keçirdi. Bu görüşdə iki tərəf bütün sahələrdə geniş və dərin müzakirələr apardı, qarşılıqlı və Çoxşahəli Əməkdaşlığa dair rəsmi Müqaviləyə qol çəkildilər. Bu Müqavilə bütün siyasi, əmniyyəti, iqtisadi, ictimai və mədəni sahələri əhatə edirdi. Müqavilənin mühüm bəndlərinin birində tərəflər belə razılaşırdılar ki, "iki tərəfin hər hansı biri təcavüzə və hücum məruz qalsa həmin mənani daşıyır ki, o birisi tərəf də təcavüzə və hücum məruz qalıb, digərlərin hücumuna məruz qalanda, hücumçunun qarşısında tərəflər biri o birinin əmniyyət və sabitliyini qorumağa borcludur".

O tarixi 1946-cı ilin əvvəllərində bu Müqavilənin qeydiyyata alınması, xalqlar arasındakı əmin-amanlığı və hərəkatın gələcəyinə olan ümidi daha da artırdı. Eyni zamanda xalqların ittifaqi və işbirliyinin çox əhəmiyyətli və vacib olduğunu tarixin zəngin təcrübə kitabına bir təzə səhifə kimi əlavə etdi.

ZAQROS

# "21 Azər" Hərəkatı barədə fikirlər

Görkəmli jurnalist və siyasi dövlət xadimi Seyid Cəfər Pişəvərinin rəhbərlik etdiyi 1945-1946-cı illər milli - demokratik hərəkatı tək Azərbaycanın güneyində, ümumiyyətlə İranda deyil, eləcə də bütün- Yaxın və Orta Şərqdə demokratik, milli hərəkatların başlanması və genişlənməsində mühüm rol oynamışdır.

**Balaş Azəroğlu, 21 Azərin iştirakçısı, Azərbaycanın xalq şairi**

"Demokrat firqəsinin başçılıq etdiyi əzəmətli nehzət qadınların əsrlər boyu düşər olduqları məhrumiyət zəncirlərindən azad olmalarına, onların seçkilərdə iştirakına və başqa ictimai hüquqlar əldə etmələrinə şərait yaratdı".

**Beynəlxalq Qadınların Hüququnu Müdafiə edən Cəmiyyət**

"Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli - demokratik hərəkat bütün dünyaya səs saldı. Beş milyondan çox olan bir xalqın geniş təbəqələrini əhatə etmiş bu hərəkat, əsri və qabaqcıl bir hərəkat olmaqla, zamanəmizin ən görkəmli tarixi hadisələri sırasına çıxma bildi və siyasət dünyasının ən mütərəqqi mahiyyət daşıyan hadisələri ilə birləşdi. Bütün dünya, Asiyanın bir guşəsində diri, canlı və istedadlı bir xalqın, azadlıq və demokra-

tiya yolunda qəhrəmanlıqla mübarizə aparan bir millətin varlığını gördü".

**Mirzə İbrahimov (Azərbaycan xalq yazıçısı, akademik)**

- Azərbaycan Demokrat Firqəsinin nehzəti bütün İran inqilabının bir hissəsi idi.

Qoşunun Azərbaycana gətməsi və nehzətin şikəst yeməsi zidd inqilabi bir iqdəm idi. Azərbaycan nehzəti Azərbaycan və İranın nicəti üçün lazımdı.

**Xosrov Ruzbeh (İrənin milli qəhrəmanı)**

- Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin fikrincə, Azərbaycan məsələsi və orada baş verən hadisə-

lər yalnız İrənin daxili işlərinə aid bir məsələdir. Demokrat Firqəsi indiyədək Azərbaycan, İrandan ayırmaq barədə heç bir tələb irəli sürməmişdi. O yalnız öz yerli işlərində bir növ daxili ixtiyarat almağı tələb etmişdir.

Bu daxili yerli məsələnin beynəlxalq bir macərəyə çevrilməsinə heç bir səbəb yoxdur.

**Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatından**

- Azərbaycanlıların məşrutə nehzəti, Xiyabani qiyamı və bu son nehzəti sübut edir ki, azərbaycanlı həmişə İran azadlığının müdafiəçisi olmuş və məmləkətin tamamiyyət və istiqalına əlaqəmənddir.

**"Rəhbər" qəzeti (İrənin hərəkatları təşkilatının orqanı)**

- Azərbaycan xalqı iftixar edə bilər ki, az bir müddətdə mürtəceləri əzib azadlığı ələ gətirməklə indiki dünyaya uyğun milli və demokratik hökumət qurmuşdur. Sizin yaratdığınız demokrat İran milləti üçün böyük sərməşqdır.

**Lui Sayan (Beynəlxalq Həmkarlar İttifaqının Federasiyonunun sədri)**

- Azərbaycan xalqı illər boyu təhqiredici əsarətə dözdükdən sonra, nəhayət 1324-cü ilin Azər ayının 21-də qiyam etdi. Bu qabiliyyətli qiyamın nəticəsində Azərbaycanda xain və çürümüş Tehran hakimiyyəti yıxıldı və onun xarabaları üzərində zəhmətkeşlərin hakimiyyəti quruldu.

**"Mərdom" qəzeti (İXP-nin orqanı)**